

DESTANDAN HALK HİKÂYESİNE DEĞİŞEN BEDEN TASVİRLERİ

Yrd. Doç. Dr. Muharrem Kaya¹

Beden kavramıyla ilgili olarak felsefe, antropoloji, psikanaliz, sosyoloji gibi alanlarda ilgi çekici çalışmalar yapılmıştır.² Bedenle bağlantılı folklor alanındaki çalışmalar ise Katharine Young'ın önerisiyle beden folkloru (bodylore) tabiriyle belirtilmektedir.

Beden folkloru çalışmaları, bedensel duruşların simgesel anlamlarından dövme geleneklerine kadar geniş bir alana yayılmıştır. Özellikle Amerikan folklorunda bedenle ilgili olarak hareket çözümlenmelerinde, toplumsal cinsiyet temsillerinde, kozmolojik sistemler, yaratılış mitleri, giyinme, yemek, davranışlar gibi konularda çalışılmıştır.³

Destanlardaki beden tasvirleriyle ilgili çözümlenme de aslında bedeninin mitolojik simgeler açısından incelenmesine dayanmaktadır. Oğuz Kağan ve Manas gibi Türk destanlarında bedeninin mitolojik anlamlar yüklendiği görülmektedir.

Bu unsurlara geçmeden önce halk anlatılarında neşne, insan tasvirlerinin ve ruhsal durum tahlilinin pek üzerinde durulmadığını; dinleyici, seyircilerin ilgisini, merakını canlı tutmak için olay örgüsünün üzerinde yoğunlaşıldığını bir genel kural olarak hatırlatmak isteriz.⁴ Bu sebeple destan ve halk hikâyelerinde ayrıntılı tasvir ve tahlile yer verilmez, varlıkların genel özellikleriyle tasvirleri yapılır.

Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz'un yüzü ve bütün vücuduyla ilgili yapılan tasvirler, âdeta mitolojik kutsallıkların Oğuz'un vücuduna yansımaları gibidir.

*"Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi,
Kıpkızıl ağziyle, ateş gibiydi benzi.
Al al idi gözleri, saçları da kapkara!
Perilerden de güzel, kaşları var ne kara!*

.....
*Öküz ayağı gibi, idi sanki ayağı!
Kurdun bileği gibi, idi sanki bileği!
Benzer idi omuzu, tıpkı samurunkine!
Göğsü de yakın idi, koca ayıninkine!
Bir insan idi, fakat, tüylerle dolu idi!
Vücudunun her yeri, kullarla dolu idi!"⁵*

Oğuz Kağan'ın yüzünün gök rengi olması, Gök Tanrı ile bağlantısı olduğunu belirtmek, onu kutsal ve asil olarak göstermek için kullanılmıştır. Oğuz Kağan'ın ordusuna yol gösteren kurt da "gök tüylü, gök yeveli"dir.⁶ Kurt, Gök Tanrı'nın bir elçisi, onun yeryüzündeki kutsal ruhu veya Oğuz Kağan'ın ordusunu koruyan totem ruhu olarak yorumlanabilir.

Oğuz Kağan, Tanrı'ya yalvarırken etraf kararır ve gökten bir ışık düşer. Gökten ışıkla yeryüzüne inen bir kız görür, bu onun ilk karısı olur.

*"Oğuz Kağan yürüdü, yakınına ışığın
Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!
Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı,
Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup Yıldızı!
Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur!
Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!"⁷*

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

² Emre Işık, *Beden ve Toplum Kuramı*, Bağlam Yay., İstanbul, 1998, 182 s.

³ Katharine Young, "Beden Folkloru", çev. Serpil Cengiz, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Millî Folklor Yay., Ankara, 2003, s. 437-442.

⁴ Vladimir Propp, "Folklor ve Gerçeklik", çev. Tolga Tanyel, *Folklor Doğru Dans Müzik Kültür*, sayı: 60, Ekim 1990, Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü Yay., İstanbul, s. 1-38.

⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1. cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1993, s. 115.

⁶ a.e., s. 134.

⁷ a.e., s. 117.

Bu kız, kendi toplumunun av alanını tehdit eden gergedanı öldürdüğü için Oğuz Kağan'a verilen, âdeta Gök Tanrı'nın bir ödülüdür. Kızın alınıdaki ışıklı ben, tıpkı gökteki Altın Kazık (Kutup Yıldızı) gibi parlar.

Kutup Yıldızı, Demir Kazık, Altın Kazık diye adlandırılır ve göğün eksenini, "göğün direğini" oluşturur. Orta Asya'da ve Anadolu'da, dünya, gezegenler, yıldızlar ve yıldız burçlarının ona zincirle bağlı olarak uzayda hareket ettiğine inanılır.⁸

Ayrıca Oğuz Kağan'ın ağaç kovuğundan çıkan ikinci karısının gözleri de gök rengidir:

*"Ağacın koğuğunda, bir kız oturuyordu
Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı,
Irmak dalgası gibi, saçları dalgalydı.
Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,"*⁹

Buraya kadar verilen örneklerde Gök Tanrı inanişına dayalı yüzün ve gözün gök rengiyle nitelenmesinden, Türk kozmolojisinde önemli bir yer tutan Kutup Yıldızı'ndan bahsedilmiştir. Bunların kullanılmasının sebebi Oğuz Kağan'ın ve Gök Tanrısıyla yer-su iyelerinin bir hediyesi olan kızların, ne kadar kutsal olduğunun vurgulanmak istenmesidir. Bu sebeple eski Türk mitolojisinin en önemli kutsal varlıkları kullanılmıştır.

Ayrıca Şamanların iki karısı olduğu, bunlardan birisinin "Gök'ün kızı", diğerinin de "Su'yun kızı" olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.¹⁰ Gök (Tanrısı) ile yer-su (ruhları), iki kutsal alandır ve bu alanlardaki unsurlarla ilgili olmak, onlara benzetilmek, kutsallığı da beraberinde getirmektedir.

Oğuz Kağan'ın gözlerinin al, ağzının ateş gibi olması ise onun hem güçlülüğünü hem de mitolojik bir kahraman olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Altay ve Sibirya efsanelerinde "gözleri ateşli ve göğsü de alev alev yanan çocuklar" yer alır.¹¹ Böylece Oğuz Kağan, bir boyun, milletin kökenindeki kutsal ilk kahraman olarak gösterilmiştir.

Oğuz Kağan'ın vücudunun tamamen tüylerle kaplı olmasını, yine onun ilk yaratılan insanlarla bağlantılı, insanlığın yaratılışındaki, kökenindeki bir kahraman olarak gösterilmek istenmesiyle açıklamamız gerekir. Altaylarda derlenen Türk yaratılış mitlerinde ilk insanın tıpkı hayvanlar gibi tüylü olduğu¹² belirtilmiştir. Fakat insanın Şeytan tarafından tükürülerek kirletilmesinden sonra bunların döküldüğüne inanılır.

Oğuz Kağan'ın ne kadar güçlü ve olağanüstü olduğunu anlatmak için benzetildiği¹³ hayvanlar da önemli hayvanlardır. Bunlar, gençken at sürüleri güttüğü, çobanlık yaptığı, avcılıkla uğraştığı¹⁴ açıkça belirtilen Oğuz Kağan için farklı anlamlar kazanmıştır. Daha doğrusu bu işlerle uğraşan toplumlar için değerli olan hayvanlardır bunlar.

Hayvanlara benzetmenin temelinde "hayvanlar gibi güçlü olma isteği ve onlardan korunabilmek için onlara benzeme endişesi" bulunduğu inanılmakta; hayvan biçimine girme isteğinin ise sihirle insanın hayvan kılığına girerek onların gücüne, süratine sahip olma isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca Şamanların hayvan kılığına girebildiklerine inanıldığı da kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁵

Oğuz Kağan'ın ne kadar güçlü olduğunu vurgulamak için benzetme unsuru olarak kullanılan hayvanlardan kurt, Orta Asya'da âdeta totem haline dönüştürülmüş bir hayvandır. Öncelikle kurt, avcılık yapan bir toplum için model alınabilecek bir hayvandır.

Asya'daki pek çok Türk boyunun kurdu ata hayvanı olarak kabul ettiği Çin kaynaklarında da yer almıştır. Kök Böri, kutsal gökle bağlantılı kurttur. Ayrıca kurt, verimlilik ve bollukla ilgili olarak

⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2. cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995, s. 180-185.

⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1. cilt, s. 117.

¹⁰ a.e., s. 141.

¹¹ a.e., s. 137.

¹² a.e., s. 483.

¹³ Mehmet Kaplan, *Oğuz Kağan Destanı*, Dergâh Yay., İstanbul, 1979, 62 s.

¹⁴ Ögel, a.g.e., s. 115-117.

¹⁵ Yaşar Çoruhlu, "Uygurca Yazılmış Oğuz Kağan Destanı'ndaki Bazı Unsurların Türk Sanat Tarihi ile İlişkileri Üzerine Notlar", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 6, yıl:1990, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul, 1991, s. 88.

düşünülür.¹⁶ Kurt, Oğuz Kağan'ın ordusuna yol gösteren bir kılavuz işlevi üstlenmiştir. Burada hem totem hem de ata ruhu olarak yorumlanabilecek bir görevdedir.

Anadolu'da, kurt derisi, dişi taşımının nazardan koruduğuna inanılır; lohusa kadına al basmaması için yatağının altına kurt derisi koyarlar; korkak insanları yüreklendirmek için kurt yüreği yedirirler.¹⁷

Oğuz'un ayağının güçlülüğü itibariyle benzetildiği öküz ise kendisinden türenilen bir ata hayvandır. Boğa ve öküz, eski Türklerde alplik ongunu, timsali olarak görülmüştür. Koç ve boğa gibi boynuzlu hayvanlar, bereketin sembolü olmuştur. *Dede Korkut Kitabı*'nda boğa, güç, kuvvet ve yiğitlik için kullanılmıştır. Bu hayvanların boynuzu da gökle, ayla bağlantılı olarak bir kutsallık arz etmektedir.¹⁸ Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan hilâlin de türeme ve bereketle bağlantılı olarak boynuzla ilişkilendirilerek yorumlandığı da görülmektedir.

Ayı, orman ruhunun simgesi olarak belirtilir. Ayrıca av iyesi kabul edilir. Bu kutsallığı sebebiyle tıpkı kurt gibi adı tabu sayılmış farklı adlandırmalar yapılmıştır.¹⁹

Oğuz Kağan'ın bedeninin tasviriyle ilgili kutsallık ve olağanüstü varlıklara benzetme, bunların "bir soyağacı özeti" olduğunu düşündürmüştü, Oğuz'un ise "canlı bir totem direği" olarak yorumlanmasına sebep olmuştur.²⁰ Oğuz'un vücudunun başı gökyüzüyle, gövdesi ve ayakları yeryüzündeki unsurlarla bağlantılı anlatılmıştır.

Bu noktada, beden, evrenle birlikte özdeşleştirildiğini belirtmek gerekir. Özellikle Hint mitolojisinde ev-evren-insan bedeni özdeşliği bol bol kullanılmıştır.²¹

Manas Destanı'nda bazı şahısların beden tasvirleri yapılırken, kişilik özellikleri belirtilirken hayvanlara benzetmeler yapılır. Meselâ Acı Bay adlı yiğit, aygır gibi güçlü çeneli, kaplan gibi çevik, ürkütücü seslidir:

*"Uzaklardan saldıran kaplan gibi,
Acı Bay'a haber sal!*

.....

*Aygır çeneli, kara dilli,
Haykırışı colbors gibi,
Acı Bay'ı ne yapayım*

.....

*Karanlıkta yol bulan,
Aygır çeneli, kara dilli,
Zarif doğan Acı Bay"²²*

Manas'ın yakın dostu Alman Bet ise şöyle tasvir edilir:

"Kapan doğan Alman Bet

.....

*Haykırışı kaplan gibi
Alman Bet'e haber sal!*

.....

*Cölönüş Sahra yamacı gibi,
Gök yeleli erkek börü gibi,
Alman Bet kalksana!*

.....

*Kara kanlı, gök bitli,
Gök yeleli, dağ gibi Alman Bet*

¹⁶ Celal Beydili, "Kurt", *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 2005, s. 350-354.

¹⁷ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 80, 135.

¹⁸ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yay., İstanbul, 1999, s. 145-146.

¹⁹ a.e., s. 139-140.

²⁰ Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, Kabalcı Yay., İstanbul, 2005, s. 326.

²¹ Mircae Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara, 1991, s. 150-156.

²² Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dili Kurumu Yay., Ankara, 1995, s. 85.

.....
*Saldırışı colbors gibi*²³
Manas'la ilgili nitelermeler ise Őu Őekildedir:

*“Ondan öteye sen varırsan,
Ormanda ayıya benzeyen,
Tepede colborsa benzeyen,
Sarı gözlü arık yanaklı,
Gölgeli tarafta kışlayan,
Anadan canı düştüğünde
Koyun bağı gibi kara kan,
Sağ elinde bulunan,
Göz kapağı yüksek, kaşı alçak,
Kızıl gözlü, yüzü sarı,
Kanlı doğan Er Manas,
Gölgede gönül büyüten,
Gönlü ile nazlı büyümüş,
Aşıklı kuyruk sokumu,
Cakıp Bay'ın duası,
Asil doğan Manas'a
Yetip haber veriniz!”*²⁴

.....
*“Kumral sakallı, saz benizli,
Kaplan doğan Er Manas*

.....
*Börü gözlü, kuru bıyıklı
Kaplan doğan Er Manas”*²⁵

.....
*“Boz-adır dağı eteğı gibi,
Gökteki Huda Tanrı gibi”*²⁶

Manas, avucunda kanla doğmuştur (Kan Çora). Avucunda kanla doğmak, kutsal kahraman olma özelliklerindedir.

Alman Bet'in benzetildiğı dağ ise Türk mitolojisinde dünyanın eksenini oluşturur. Ayrıca bir cam fanus gibi olan gökyüzü, yüksek dağların zirvesine dayanmaktadır. Eğer dağların başı “kertilirse” gökyüzü yeryüzüne çöker ve kıyamet kopar.²⁷

Bu alıntılarda geçen at unsuru, Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Destan kahramanlarının en önemli yardımcıdır. Şaman âyinlerinde, şamanın gökyüzüne çıkacağı bineğı ve kurbanlık hayvanıdır. Çin kaynaklarında göğesunulan en önemli kurbandır.²⁸ Atların kökeni de suya, rüzgara, mağaraya bağlanarak kutsallaştırılmıştır.

Kaplan, Eberhard'ın Çin kaynaklarından aktardığına göre Kırgızların ata hayvanıdır. Türk mitolojisinde dört yönden biri parsla, yıldız grubundan biri de yine onunla ilgilidir. Kaplan, güç ve yiğitlik sembolü olarak pek çok edebî eserde yerini almıştır.²⁹

Aslan, gökle bağlantılı olarak kutsallaştırılan hayvanlardandır. Türk sanatında kanatlı aslan figürlerinin varlığı bunun delilidir. Aslan, güç, kuvvet, taht timsali olarak Türkler arasında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Aslanın kükremesi, Budizmde, Hıristiyanlık ve İslâmîyet'te inananların uyarılması şeklinde bir anlam kazanmıştır.³⁰ İslâmî kültürde, aslan, Hz. Ali ile özdeşleştirilmiştir.

²³ a.e., s. 94-95.

²⁴ a.e., s. 138-139.

²⁵ a.e., s. 141.

²⁶ a.e., s. 146.

²⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2. cilt, s. 423-464.

²⁸ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 140-141.

²⁹ a.e., s. 137-138.

³⁰ a.e., s. 136-137.

Dotan Batır adlı Kazak destanında kahramanın görünüşü, hayvanlara benzetilerek tasvir edilir.

*“Geliyor bir oğlan,
Kurt yüzlü boz oğlan,
Arslan gibi yürekli,
Yolbars gibi bilekli.
On sekiz yaşındaki yalnız oğlan,
Kürek kemiği kapı gibi,
Kaygıyla ah çekip,
Gözünün yaşı göl olan oğlan,”*³¹

Kahramanın bedeni hem hayvanların sembolik anlamlarına hem de abartılı benzetmelere dayalı olarak güçlü gösterilmiştir.

Dede Korkut Kitabı'nda da “yırtıcı kuşun yavrusu (...) Amıt suyunun aslanı, Karacığın kaplanı” Kazan,³² “at ağızlı Aruz Koca”³³ gibi hayvanlarla insanlar arasında güçlülüğü belirtmek için bağlar kurulmaktadır. Bu eserde, hayvanlar, sadece geçim vasıtası değildir, sosyal ve kültürel hayatın çeşitli unsurlarına da etki etmişlerdir.³⁴ *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kahramanların çeşitli özellikleri incelenmiştir.³⁵ Burada konumuz gereği kahramanların bedenleriyle ilgili unsurlar üzerinde durulacaktır.

Beyrek'i kızkardeşleri onu aslana benzeterek anlatırlar:

*“Sallana sallana yürüyüşünden
Aslan gibi duruşundan
Arkaya dönüp bakışından
Ağabeyim Beyreğe benzetiyorum ozan seni”*³⁶

Tepegöz, Oğuz boyunun başına belâ olunca Kazan Bey, onunla savaşmaya gider. Bu savaşı daha sonra Basat'a şöyle anlatır:

*“Kara ejderha oldu Tepegöz
Gök yüzünde çevirdim yenemedim Basat
Kara kaplan oldu Tepegöz
Kara kara dağlarda çevirdim yenemedim Basat
Kükremiş aslan oldu Tepegöz
Kalın sazlarda çevirdim yenemedim Basat
Er olsan bey olsan da bre
Ben Kazan gibi olmayasın Basat”*³⁷

Bu alıntıda Tepegöz'ün kara ejderha, kara kaplan, kükremiş aslan haline dönüştüğü, Kazan'ın onu gökte, kara dağlarda, kalın sazlarda yenemediği belirtilmektedir. Bu şekilde bedenden bedene dönüşerek savaşmak,³⁸ iki şaman arasında yapılan savaşlara benzemektedir. Ak ve kara şamanlar arasında yapılan savaşlarda da bunların sürekli beden değiştirdiği anlatılır. Evliya menkıbelerinde de “don değiştirme” motifi olarak görülebilen olağanüstülükler de bu şamanlık unsuruna bağlıdır.

Ruhun aynı kalarak bedenini değişmesiyle ilgili bir başka örneği Alday-Buuçu adlı bir Tıva kahramanlık destanında görürüz. Bir şaman gibi yer altına inen Alday-Buuçu'nun oğlu Han-Buuday, yer altının kötü ruhu, kağanı Erlik-Lovuñ'a yakalanmamak için değişik bedenlere dönüşür:

*“Han-Buuday o göle çaptırıp gelip
Güzel boyunlu ördeğe dömuşüp
Yüzüp geçmeye başlamış.
Erlik-Lovuñ kağan otağından çıkıp*

³¹ Mehmet Aça, *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Kömen Yay., Konya, 2002, s. 184.

³² Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1971, s. 28, 85.

³³ a.e., s. 29

³⁴ Mehmet Kaplan, “Dede Korkut Kitabında Hayvanlar”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmaları 1*, Dergâh Yay., 2. baskı, İstanbul, 1992, s. 55.

³⁵ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, MEB Yay., 2. baskı, İstanbul, 2004, s. CVII-CLXXXV.

³⁶ Ergin, a.g.e., s. 52.

³⁷ a.e., s. 175.

³⁸ Fuzuli Bayat, *Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar)*, Piramit Yay., Ankara, 2004, s. 174-212.

“Şurada yüzen güzel boyunlu ördek,
Bizim alemin ördeği değil,
Aydınlıklar aleminin ördeğidir” diye bağırmuş.

Han-Buuday:

“İşte şimdi tanıdı” diyerek
Güzel boyunlu güzel sunaya dönüşüp
Geçmeye devam etmiş.

Erlik-Lovuñ kağan yine:

“Bizim alemin güzel sunası değ.,
Aydınlık alemin güzel sunasıdır bu” diye bağırmuş.

Han-Buuday giderken

“İşte şimdi tanıdı!” diyerek

Kaz olup kalmış.

Erlik-Lovuñ kağan yine tanyıp kalmış.

Han-Buuday sarı ala kuğu olup kalmı.

Erlik-Lovuñ kağan yine tanyıvermiş.

Böyle olunca Han-Buuday

Su köpüğüne dönüşüp

Yüzüp geçivermiş.”³⁹

Kazak Türklerinin bir destanı olan Er Töstik’de de benzer bir durum görülür. Yer altına düşen Er Töstik’in karşısına iki sarı, iki boz, iki kara yılan çıkar. Er Töstik, bunlardan hiç korkmamasını öğütleyen atını dinler, daha sonra bu yılanlar birer insana dönüşürler:

“Bir ara döşekteki iki sarı yilandan birisi ulu kişi, diğeri de onun karısı olur.

-Hoş geldin Er Töstik! Yer altındaki halk da seni rencide etmez, derler.

İki boz yilandan biri yakışıklı bir yiğit, diğeri güzel bir kız olur. Onlar da:

-Yer üstününün Er Töstik’i, yer altına hoş geldin. Yer altının alpları, hünerbazları senin şılavından tutarlar, derler.

Kapı yanındaki iki kara yılan iki kara hizmetkâr şekline dönüşürler. Töstik’in huzuruna gelip kol kavuşturup dururlar.”⁴⁰

Dede Korkut Kitabı’nda Tepegöz’le Basat karşılaşınca Tepegöz, ona kim olduğunu sorar. Basat’ın cevabında mitolojik temele dayalı unsurlar vardır:

“Babamın adını sorar olsan koca ağaç

Anamın adını dersen kükremit aslan

Benim adımı sorarsan Aruz oğlu Basattır”⁴¹

Türeyiş mitlerinde ağaçtan ve hayvandan türeme de görülür. Basat’ın bu cevabında kendi bedeninin, insan soyunun kökenindeki kutsal varlıklarla bağlantısı vurgulanmaktadır. Metinde Basat’ın bebekken aslanlar tarafından büyütüldüğü belirtilir. Burada bir insanın hayvanlar tarafından bakılmasından çok aslanı totem olarak kabul etmiş bir topluluk tarafından büyütüldüğü de düşünülebilir. Türklerin türeyiş mitlerinde erkek veya dişi kurttan, geyikten, kuğudan türeme görülmektedir.⁴² Yine bu anlatılarda bunları doğrudan hayvan olarak kabul etmek yerine, o hayvanı totem kabul eden topluluğun bir kadını, erkeği olarak görmek daha akılcı olacaktır. Zira insan ve hayvan DNA’sının farklılığı, bir hayvan-insanın doğmasını mümkün kılmamaktadır.

Kan Turalı, sevdiği Selcen Hatun’u halk hikâyelerinde de görülen servi boylu, kızıl yanaklı, kara kaşlı, kara saçlı bir kadın olarak tasvir eder. Kan Turalı, Selcen Hatun’a destanlarda sıkça kullanıldığı gibi aslan soylu diyerek onun ne kadar asil olduğunu vurgular.

“Işıl ışıl ışıldayan ince elbiselim

Yere basmayıp yürüyen servi boylum

Kar üzerine kan damlamış gibi kızıl yanaklım

³⁹ Metin Ergun, Mehmet Aça, *Tıva Kahramanlık Destanları*, 1. cilt, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s. 235-236.

⁴⁰ Aça, a.g.e., s. 137.

⁴¹ Ergin, a.g.e., s. 181.

⁴² Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1. cilt, s. 13-114, 419-493.

Çift badem sığmayan dar ağızlım
Ressamların çizdiği kara kaşlım
Kurumsu kırk tutam kara saçlım
Aslan soyu sultan kızı"⁴³

Karacık Çoban için "Yiğitler ejderhası Karacık Çoban"⁴⁴ tabiri kullanılmaktadır ki ejderhaya benzetme de onun gücünü belirtmek içindir.

Kazan'ın karısı Burla Hatun, oğlu Uruz'a şöyle seslenir:

"Penceresi altın otağımın kabzası oğul
Kaza benzer kızımın gelinimin çiçeği oğul"⁴⁵

Destan ve halk hikâyesi türleri arasında bir geçiş dönemi eseri olan *Dede Korkut Kitabı*'nda şahısların tasvirleriyle ilgili hem hayvan hem çiçekle ilgili benzetmelerin kullanılmış olması bu geçişin bir başka örneğini oluşturur. Destanlarda hayvanlar insan bedenini tasvirde kullanılırken burada, halk hikâyelerinde daha sık geçen "çiçek" de tasvir unsuru olmuştur.

Bilindiği üzere, 16. yüzyılda âşıklık geleneğinin oluşmasıyla destandan halk hikâyeciliğine doğru bir gelişme olmuştur. Toplumun dış düşmanlarıyla mücadeleyi anlatan destan edebiyatının yerini alan, toplum içindeki din, mezhep, sosyal sınıf, ekonomik farklılıklardan dolayı seven insanların ayrılıklarını ve kavuşma mücadelelerini anlatan halk hikâyeleri⁴⁶ de önemli bir sözlü kültür alanı oluşturmuştur.

Pertev Naili Boratav, bazı halk hikâyelerinde güzellerin tasviri yapılırken yazılı kaynaklardan klişeler alınıp kullanıldığını belirtir. Buna bir örnek olması için şu klişeyi verir: "Afet-i cihan, hükümü Süleyman, bir karış gerdan, Zelhâ-yı sâni, Yusuf-i zaman, alı al-kırmızısı kırmızı, her bir kırmızısı değer yüzbin kırmızı (altın); yanağına bir fiske vursan bal palûzesi gibi, kırk gün kırk gece tim tim titrer."⁴⁷

Buna bir başka örnek: "Güzel yüzlü, şirin sözlü, şahin bakışlı, keklük sekişli, boylu boslu, saçı ibrişim telli, ak tenlü, yumuşak budlu, koş alnu gibi yumru yumru toharlu (?), yağ içre besili böbrek hanavurlu, serv kad, hale-had, püste-leb, sib-gab-gap"⁴⁸

Yazılı kaynaklardan sözlü anlatılara geçen bir başka kalıp ifade ise şöyledir: "O sürmeli gözlerini eydirif Letif Şaha ele bahirdi ki, yorgun maral kimi... Mehriban Sultan çoh güzel idi. Bulut arasınnan ay dogan kimi Letif Şahın gözüne göründü. Mehriban Sultanın güzelliğinin bir yarpağını size ohuyah: Dü çeşm-i afet, müjgan-ı hürret, gulman nezaket, etr-i melahat, Buhag ebiyat, sinesi seyhat, zülfü zulumat, ceph-i mahiyet, melek secahat, bir bedir sıfat, dehanı nebat. Ayın on dördü kinin, Yusuf u Züleyhanın yirmi dört güzelliğinin on ikisi onda hetmelunmuştu."⁴⁹

Ferhat ile Şirin hikâyesinde Ferhat'ın tasviri yapılırken gül, sîm, kâfûr'dan yararlanılır.

"amma bu nakkâşîñ bir de oğlı var idi adına Ferhad dîrler idi ol dahi babası gibi hünerli ve henüz onbeş yaşında devlet tâcı izzet ü şeref kaftanı üzerinde kaşı siyah kirpikleri siyah ak gerdan beñleri siyah kendi gâyet beyaz ruhleri gül gözleri mahmûr sîm ü ten kâfûr beden bir mâh-ı tâb idi kim yüzüne bir kerre bakan cân ü gönûlden meftûn olur idi"⁵⁰

Kerem ile Aslı hikâyesinde Kerem, sevdiği Aslı'yı değişik türkülerde şu şekilde tasvir eder:

"Ben de bildim bir Keşişîñ kızısn
Seherde açılmış dañ yıldızısın

....
Sen İsa'nın ben Muhammed güli"⁵¹

.....

⁴³ Ergin, a.g.e., s. 157.

⁴⁴ Ergin, a.g.e., s. 32.

⁴⁵ Ergin, a.g.e., s. 41.

⁴⁶ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yay., 4. baskı, İstanbul, 1982, s. 52.

⁴⁷ Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Adam Yay., İstanbul, 1988, s. 44.

⁴⁸ İlhan Başgöz, "Türk Halk Hikâyelerinde Söz Kalıpları", *Folklor Yazıları*, Adam Yay., İstanbul, 1986, s. 47.

⁴⁹ Mustafa Cemiloğlu, *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yay., Bursa, 1999, s. 154.

⁵⁰ Metin Özarslan, *Ferhat ile Şirin Mukayeseli Bir Araştırma*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2006, s. 215.

⁵¹ Ali Duymaz, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 256.

*Biriñ be ñzetdim fidâna
Yanar âteşi saldı câna
Düşdim yandım yana yana
Saçı sünbül leylâm gitmiş*

.....
*Siyâh zülfiñ mâh yüzine
Tarayup düzenim gitmiş*⁵²

.....
*Rengi lâle bûydan
Çok zamândır haber gelmez yârdan
Bülbül ayrı düşdi gülinden
Şimdi fırsat hâra düşdi*⁵³

.....
*Biraz bahaya çekmiş ince belini
Boyu beñzer selvi dalına*

*Benim yavrurñ incelerden incedir
Gögsünde gül mämâleri goncadır
Saçı sünbül topuğundan yücedir
Bir telini virmem dünyâ malına*

*İncü midir sedef midir dişleri
Kalem ile çekilmişdir kaşları
Sağ yanında siyâh siyâh saçları
Salındıkça döker ince beline*⁵⁴

*“Keklik gibi sekişliden
Gögsi elvân nakışlıdan
Bir harâmî bakışlıdan
Ben dönerim gönül dönmez*⁵⁵

Kirmanşah hikâyesinin İğdir varyantında, Kirmanşah'ın annesi Mehbup'un tasviri şöyle yapılır:

*“Efendim benim hayat yoldaşı olsa olsa Elbeylioğlu Ali Bey'in gızı ince belli, dudu dilli, kelem gaşlı, gargı saçlı, elma yanahlı, billur buhahlı Mehbup bütün varımı versez az gelir.”*⁵⁶

Kirmanşah'ın sevdalısı Mahperi, bir gonca gül olarak belirtilir:

*“Mahperi aşgına yandım kül oldum,
O bir gonca güldi ben bir dil oldum.”*⁵⁷

Yine Mahperi'nin bir tasviri: *“El götürdi, dal gerdandan on dörd örük yasemen saçın bir kısmını saz tahliti yaparah bahalım Kirman'a ne dedi.”*⁵⁸

Mahperi, Kirmanşah için, “gül yüzlü beyim” ifadesini kullanır:

*“Gül yüzlü begimi aldın elimden
Pervane tek yaktın çırğa beni”*⁵⁹

Kirmanşah için sevdiği ise “selvi-revan”dır:

*“Özün met eyle selvi-revanım
Ben o gözellerin hamı görmüşem”*⁶⁰

⁵² a.e., s. 258.

⁵³ a.e., s. 259.

⁵⁴ a.e., s. 264.

⁵⁵ a.e., s. 288.

⁵⁶ Ali Berat Alptekin, *Kirmanşah Hikâyesi*, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 271.

⁵⁷ a.e., s. 290.

⁵⁸ a.e., s. 298.

⁵⁹ a.e., s. 314.

⁶⁰ a.e., s. 317.

Kirmanşah'a göre Mahperi'nin "göğsü bağistan"dır:

"Seraser miltanlım halıları satranç

Göğsü bağistanlım bana mı geldin"⁶¹

Âşık Garip'in sevdiği Şah Senem de gül yüzlüdür: "Başına döndüğüm gül yüzlü Senem"⁶² Garip için de aynı şekilde gül yüzlü⁶³ tabiri kullanılır.

Başka bir Âşık Garip anlatmasında, Şah Senem'in yüzü aya, güneşe, saçı sümbüle benzetilir.⁶⁴

Avcı, av mazmununa bağlı bir şekilde Senem, meral diye nitelenir. Senem, gözü ala, zülfü siyah, ak eli, iki eli kınalı, koynu tomurcuk memeli, al veleli, yeşil başlı şeklinde tasvir edilir.⁶⁵

Ercişli Emrah ile Selvihan hikâyesinde, Emrah'ın beden tasviri üzerinde durulmamasına rağmen Selvihan'ın güzelliği bir çok yerde tekrarlanır. Selvi'nin güzelliği için şu ifadeler kullanılır: "On dört yasemen saç dalında bölük bölük, arkasında bir cariyeye bir tabla içerisinde saçlar dökülmüştü." "Bin nazıman Nazlı'nın elinde desdur çubuk, sağı solunda diğer cariyeler bahçiyeye Selvi'yi yendirdiler." "Bu güzüllük bunu göğe yetirmiş, bir de çiçek ile bezedirler."⁶⁶

Yukarıdaki örneklerde sevgilinin boyu inceliği ve uzunluğu sebebiyle servi/selviye benzetilir. Gül, seven ve sevilen insan için güzellik unsuru olarak kullanılmıştır. Divan edebiyatında sıkça kullanılan âşık ve maşuğu belirtmek için kullanılan gül ve bülbül mazmunu da halk hikâyelerinde sıkça yer almıştır. Sümbül, şekli ve kokusu itibarıyla saç için, lâle, renginin kırmızılığıyla sevgilinin yanağı için, menekşe kokusu ve koyu rengiyle sevgili için kullanılmıştır. Fidan, gonca gibi bitkilerle ilgili unsurlar da gençliği, körpeliği anlatmaya yarar. Sevgilinin bulunduğu mekân da bağ, bahçe, gülistandır.

Sevgili için ceylan, maral, gazal, geyik gibi av hayvanlarının da beden tasvirinde kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise seven ve sevilen arasında av ve avcı ilişkisinin kurulmasıdır.

Sevgili, destan edebiyatında da gördüğümüz aya benzetilmiştir.

Destanlar ve halk hikâyeleri için beden tasvirleriyle ilgili örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Bu eserlerdeki temel unsurları belirtmek amacıyla sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Destanlarda bedenle ilgili benzetmeler, gök ve yerdeki kutsal varlıklara bağlı olarak yapılır. Bunlar hem kozmolojik unsurlara hem de sosyal hayata, geçim tarzına bağlı olan hayvanlara dayalı benzetmelerdir. Özellikle yeryüzündeki kutsal ata/ana hayvanların bu benzetmelerde önemli yeri vardır. Avcılık ve çobanlık yapan toplumların destanlarında avcı için model olabilecek hayvanlar beden tasvirlerinde kullanılmıştır.

Halk hikâyelerinde ise ay, güneş gibi gök unsurları, maral, ceylan, gazel gibi güzellikle bağlantılı olarak kullanılan hayvanlar ve özellikle şekli, boyu, rengi, kokusu, inceliğiyle çiçekler, bitkiler, ağaçlar beden tasvirinde sıkça kullanılır. Halk hikâyelerinde de tarım ve hayvancılığa dayalı sosyal ve ekonomik yapı görülmektedir. Yerleşik hayat, kültürel kodlar halinde bu eserlere yansımıştır.

⁶¹ a.e., s. 321.

⁶² Fikret Türkmen, *Aşık Garip Hikâyesi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1974, s. 145, 165.

⁶³ a.e., s. 172, 192.

⁶⁴ a.e., s. 260.

⁶⁵ a.e., s. 142.

⁶⁶ Muhan Bali, *Erciş'li Emrah ile Selvi Han Hikâyesi Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1973, s. 198.